

DANIEL LEE

ESESÁKOVO

KŘESLO

Odhalení zločinů „obyčejného“ nacisty

C PRESS

Esesákovo křeslo

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Daniel Lee
Esesákovo křeslo – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

ESESÁKOVO KŘESLO

**ODHALENÍ ZLOČINŮ „OBYČEJNÉHO“
NACISTY**

Daniel Lee

*Věnováno vzpomínce na Ryszarda Seidenrose, 1930-1942,
kterého potkal stejný osud jako 1,5 milionu nevinných židovských dětí
zavražděných během holocaustu.*

OBSAH

SEZNAM ILUSTRACÍ A MAP	6
OSOBY A OBSAZENÍ.....	8
ÚVOD.....	11
I „OPRAVDOVÝ“ NACISTA.....	24
II ZDĚDĚNÉ IDEJE Z NOVÉHO SVĚTA	43
III HODINA NULA	53
IV GENERACE „VÁLEČNÉHO MLÁDÍ“	66
V PLYTKÉ ŘEČI	84
VI ESESÁCKÁ RODINA.....	110
VII LEBENSRAUM.....	146
VIII STAVYŠČE	156
IX PIVNÍ LÁHVE	179
X MUŽ Z BAHNHOFSTRASSE.....	202
XI GISELA ŠLA TANČIT.....	221
DOSLOV	234
VYSVĚTLIVKY.....	242
ZKOUMANÉ ARCHIVY.....	242
PODĚKOVÁNÍ.....	244

SEZNAM FOTOGRAFIÍ A MAP

Fotografie

- s. 18 Křeslo Roberta Griesingera
- s. 20 Stránka jednoho z Griesingerových pasů
- s. 25 Katalog firmy Emil Gerstel, Praha, s. 14
- s. 35 Gisela s Robertem v domě jeho rodičů, cca 1937
- s. 38 Adolf a Wally Griesingerovi před kostelem při svatbě Alberta s Gertraut v roce 1938
- s. 41 Dům Griesingerových v ulici Auf dem Haigst (fotografie pořízena cca 1953)
- s. 50 Adolf Griesinger jako kadet v Lichterfelde, cca 1885
- s. 51 Lina s Robertem Griesingerem st., cca 1905
- s. 63 Fotografie nového domu otce Emila Christa v New Orleansu; Emil ji poslal v roce 1910 své tetě Lině Griesingerové
- s. 68 Adolf Griesinger se synem Robertem, cca 1908
- s. 69 Stránka z Dětské knížky Wally Griesingerové s fotografií Wally, Roberta a Alberta Griesingerových, 1910
- s. 70 Lina Griesingerová (roz. Johnsová) ve svém křesle, cca 1915
- s. 76 Fotografie Roberta Griesingera z biřmování, 1921
- s. 86 Portrét Roberta Griesingera jako člena buršáckého spolku, 1925
- s. 86 Šermířský souboj členů buršáckého spolku Suevia Tübingen, 1931
- s. 89 Svatební portrét Gustava Albrechta, pátého prince rodu Sayn-Wittgenstein-Berleburg, a Margarety Fouché d'Otrante, 1934
- s. 115 Fotografie přiložená Giselou Grosserovou Hlavnímu rasovému a osidlovacímu úřadu SS k žádosti o povolení k sňatku, 1935
- s. 116 Fotografie přiložená Robertem Griesingerem Hlavnímu rasovému a osidlovacímu úřadu SS k žádosti o povolení k sňatku, 1935
- s. 119 Svatební hostina Roberta a Gisely, 11. února 1936. Zleva doprava: Wally Griesingerová, Hermann Nottebohm, Gisela, Robert, Harriet Nottebohmová, Adolf Griesinger. Holčička vlevo dole je Marion, dcera Ingeborg Venzmerové.

- s. 130 Adolf Hitler při návštěvě Stuttgartu, 1. dubna 1938 (Stadtarchiv Stuttgart, F30300)
- s. 132 Griesinger s Juttou v náručí při návštěvě svých rodičů, cca 1939
- s. 137 Dům Griesingerových v Schottstrasse, cca 1936
- s. 142 Helena a Fritz Rothschildovi, cca 1930
- s. 153 Jutta a Joachim v Hohenheimu, cca 1939
- s. 157 Griesinger v uniformě Wehrmachtu s koněm 25. pěší divize, cca 1939 (Jutta Mangoldová)
- s. 159 Griesinger v uniformě Wehrmachtu, cca 1939
- s. 175 Giselin řidičský průkaz, 1941
- s. 196 Barbara (třetí zleva) a Jutta (čtvrtá zleva) v pražské škole, cca 1944
- s. 197 Joachim, Jutta, Gisela, Robert a Barbara s rodinným psem v Praze, 1943
- s. 222 Barbara, Gisela, Jutta a Joachim, cca 1946
- s. 223 Gisela a Walter o svatebním dnu, 1946
- s. 226 Barbara, Wally a Jutta Griesingerovy ve Stuttgartu
- s. 229 Wally Griesingerová s Juttiným synem Michaelem. Na římse krbu stojí Robertova busta, cca 1963
- s. 235 Nunia a Ryszard Seidenrosovi, cca 1933 (Daniel Lee)

Mapy

- s. 161 Tažení 25. pěší divize Francií v roce 1940
- s. 174 Tažení 25. divize motorizované pěchoty do SSSR v roce 1941

OSOBY A OBSAZENÍ

Walter Bertsch – ministr hospodářství a práce Protektorátu Čechy a Morava; získal Griesingera, aby šel pracovat k němu do Prahy.

Rudolf Bilfinger – spolupracoval s Griesingerem jako právník na gestapu ve Stuttgartu, poté byl přeložen do Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA).

Karl Hermann Frank – přední sudetský nacistický činovník; v roce 1939 se stal státním tajemníkem Úřadu říšského protektora a po jmenování Wilhelma Fricka říšským protektorem v roce 1943 se stal faktickým vládcem Protektorátu.

Adolf Griesinger – otec Roberta Griesingera, narozený v roce 1871 v New Orleansu (Louisiana).

Albert Griesinger – mladší bratr Roberta Griesingera.

Gisela Griesingerová (roz. Nottebohmová) – manželka Roberta Griesingera, narozená v roce 1912 v Hamburku.

Irmela Griesingerová – manželka Jochena Griesingera.

Jochen Griesinger – Albertův syn a synovec Roberta Griesingera.

Lina Griesingerová (roz. Johnsová) – babička Roberta Griesingera, narozená v roce 1848 v New Orleansu.

Robert Arnold Griesinger – právník, člen SS a úředník ministerstva práce a hospodářství v nacisty okupované Praze.

Robert Griesinger st. – dědeček Roberta Griesingera, narozený v roce 1841 ve Stuttgartu.

Wally Griesingerová – roz. Passmannová, matka Roberta Griesingera, narozená v roce 1884 v Duisburgu.

Joachim Grosser – Giselin syn z prvního manželství, nevlastní syn Roberta Griesingera.

Wilhelm Harster – zástupce velitele stuttgartského gestapa; později sloužil v Holandsku jako velitel *Sicherheitspolizei* (bezpečnostní policie – SiPo) a *Sicherheitsdienstu* (bezpečnostní služby – SD).

paní Helmichová – Češka, sousedka Wally Griesingerové; Wally ji po válce poslala do Prahy, aby zjistila, jaký byl Robertův osud.

Alfred Hugenberg – mediální magnát a vůdce nacionalistické strany *Deutschnationale Volkspartei* (DNVP), v roce 1933 ministr v Hitlerově vládě.

Jana* – současná majitelka křesla, v němž byly nalezeny Griesingerovy dokumenty.

Paul Emile Johns – otec Liny Griesingerové narozený v roce 1798 nebo 1800 v Krakově (rakouské císařství), později skladatel a hudebník v New Orleansu.

Jutta Mangoldová (roz. Griesingerová) – dcera Roberta Griesingera, narozená v lednu 1937.

Konstantin von Neurath – Hitlerův první ministr zahraničí a člen Griesingerova bratrstva Suevia Tübingen; v březnu 1939 ho Hitler jmenoval prvním říšským protektorem Čech a Moravy.

Friedrich Nottebohm – Giselin strýc; jeho zážitky z internace v USA za 2. světové války vedly k tomu, že jeho případ posuzoval Mezinárodní soudní dvůr v Haagu.

Barbara Schlegelová (roz. Griesingerová) – dcera Roberta Griesingera, narozená v prosinci 1939.

Walter Stahlecker – velitel stuttgartského gestapa a později velitel Einsatzgruppe A; zabit v boji se sovětskými partyzány; pohřben se konal v březnu 1942 na Pražském hradě.

Ingeborg Venzmerová (roz. Nottebohmová) – Giselina sestra.

Veronika** – Janina dcera.

* jméno bylo v zájmu ochrany soukromí změněno

** jméno bylo v zájmu ochrany soukromí změněno

Hans von Watter – kolega Roberta Griesingera v buršáckém spolku Suevia Tübingen, později Oberlandrat (vrchní zemský rada) v Praze.

Postupně docházím k názoru, že děti ne tak vysoko postavených to měly mnohem těžší než my; zůstaly obklopeny mlčením a lhaním. V našem světě se po válce nedalo lhát – věděli jsme, kým naši otcové byli. Zbývalo nám jen dívat se a číst a poslouchat a přijímat pravdu.

Svědectví syna Martina Bormanna¹

ÚVOD

Když se v pátek 6. března 1936 chystali obyvatelé Stuttgartu, hlavního města německého Württemberska, do práce, blížící se víkend pro ně neznamenal nic mimořádného. Po zimních olympijských hrách, konaných před několika týdny, zůstala ve městě zcela jiná atmosféra – před několika týdny vzrušená, teď už očividně jinačí. Hry nabídly nacistickým předákům první příležitost světu ukázat své velkolepé ekonomické úspěchy. Také doufali, že skončí řeči o útlaku politických oponentů a Židů v Hitlerově novém Německu. Po závěrečné ceremonii, když návštěvníci odcestovali a byla uklizena vlajkosláva, se však na veřejnosti znovu objevily protižidovské nápisy.²

Pěti právníkům, zaměstnancům oddělení IIIc württemberské policie, však kalný a zamračený březnový víkend nesliboval nic pěkného. Pátek se chýlil ke konci, zvuk psacích strojů a vyzvánění telefonů utichlo a Walter, Wilhelm, Kurt, Rudolf a Robert opustili svou kancelář v přízemí hotelu Silber, velkolepé neorenesanční budovy nedaleko od Starého zámku z desátého století v centru historického švábského města. Víkend však pro ně neměl být nijak klidný. V těchto dnech Hitler okázale – a nezákonně – remilitarizoval Porýní a výrazně tím porušil podmínky Versailleské smlouvy. Pět právníků mělo obavy z odvety a důsledků německé okupace pro multilaterální diplomacii, a tak v pondělí, po návratu do práce, měli o čem mluvit mnohem víc než jindy.

Pětice mužů držela při sobě, dál od dvou set zaměstnanců hotelu Silber.³ Všem bylo kolem třiceti let, tři z nich vystudovali práva na prestižní univerzitě v Tübingenu a – kromě Kurta Diebitsche – všichni nastoupili do oddělení IIIc před několika lety, po příchodu nacistů k moci. Muži a jejich rodiny se stýkali i mimo rigidní prostředí hotelu Silber. Před měsícem

se zúčastnili svatby vysokého, tmavovlasého a vždy pečlivě oblečeného Roberta Griesingera, benjamínka a nejnižší postaveného z pětice. Po dlouhém zasnoubení si mohl konečně vzít svou lásku z Hamburku.

Od jara 1933 se policejní oddělení IIIc významně zasloužilo o uchycení a rozvoj nacismu ve Stuttgartu. Nebyla to běžná policejní jednotka. Spíše se jednalo o velitelství politické policie státu Württembersko, tehdy i dnes známé pod běžnějším názvem: gestapo. Za vlády nacistů zaplnila politická policie 120 pokojů hotelu Silber ve všech šesti patrech. Ve sklepě byly nechvalně známé mučicí kobky gestapa. Někteří starší obyvatelé Stuttgartu se dodnes Dorotheenstrasse vyhýbají. Pořád v sobě mají strach z toho, co se ve sklepě hotelu dělo a o čem slyšeli v dětství. Velitelem politické policie Württemberska byl Walter Stahlecker, štíhlý muž s brýlemi v drátěných obroučkách a s lesklými, řidnoucími vlasy pečlivě sčesanými dozadu. Později se stal velitelem *Einsatzgruppe A*, mobilní vražedné jednotky, která za války v Pobaltí zavraždila statisíce Židů. Jeho podsaditý světlovlasý zástupce Wilhelm Harster bude sloužit v Holandsku jako velitel *Sicherheitspolizei* (SiPo) a *Sicherheitsdienstu* (SD) – bezpečnostní a výzvědné služby SS; významně se podílel na deportaci více než 100 000 holandských Židů. V době, kdy Stahlecker působil v Pobaltí a Harster pronásledoval Židy v Holandsku, zůstával nižší tajemník stuttgartské kanceláře Rudolf Bilfinger v Německu, kde pracoval v Hlavním říšském bezpečnostním úřadu (RSHA) jako vedoucí organizačního a právního oddělení. Jako spolupracovník Adolfa Eichmanna byl Bilfinger v roce 1942 jedním z právních architektů konečného řešení.⁴ Později se stal šéfem SiPo a SD v Toulouse.

Jména těchto tří mužů se dají nalézt ve vědeckých dílech o druhé světové válce, totéž však nelze říct o Kurtu Diebitschovi, čtvrtém právníkovi, jenž byl zabit při invazi do SSSR v roce 1941, ani o tom pátém, čerstvě ženatém Robertu Griesingerovi. Ten byl koncem války právníkem jednoho ministerstva v okupované Praze.

Nacismus měl ničivý dopad na svět a neustále fascinuje, i po více než třech čtvrtinách století. Většina z nás však zná jména pouze hrstky nacistů, příslušníků Hitlerova vnitřního kruhu. Ale co lidé jako Diebitsch

nebo Griesinger, kteří dosud unikali pozornosti filmařů, dokumentaristů a historiků? Tito níže postavení nacisté jsou dvakrát neviditelní: přehlížení historiky, ale také zapomenutí nebo úmyslně potlačování ve vzpomínkách žijících příbuzných. Nejprve identifikovat a potom pochopit zážitky a pocity těchto méně významných postav je důležité, neboť to může vypovídat o míře souhlasu s vládou svastiky, o podvolení se. Nalezení ztracených hlasů z minulosti nám umožní klást nové otázky o odpovědnosti, vině a manipulaci. Nabídnout dříve opomíjené vhledy do vzestupu nacismu a vnitřního fungování nacistické vlády.

Tato kniha vypráví dva vzájemně propojené příběhy. Jeden je o životě mladého právníka Roberta Griesingera. Ten druhý je o odhalování tohoto života pomocí sérií náhod, výzkumu, nevyžádaných telefonátů, rodinných historek, opravdového či úmyslného zapomínání a slepých uliček. A také způsobů, jimiž znepokojující odhalení zasáhla do životů Griesingerových potomků. V prvním příběhu mi šlo především o to, abych poznal všední fungování nacistického Německa. Na druhém příběhu mám osobní zájem, neboť pátrání po Griesingerovi mě přivedlo (krom jiných lidí) také k jeho dvěma žijícím dcerám, Juttě a Barbaře, narozeným roku 1937 a 1939. Podělily se se mnou o své vzpomínky a já jsem jim na oplátku posloužil jako zdroj informací o otci, jenž zemřel v době, kdy byly ještě dětmi, což ovlivnilo zbytek jejich životů. Pro Griesingerovy dcery, druhou generaci nacistických zločinců, nebyl tehdy otec – a dodnes není – v žádném případě bezvýznamný. S Juttou a Barbarou jsem strávil tolik času, až mi to znejasnilo tradiční hranici mezi historikem a tématem. Dychtivě se zajímaly o všechny podrobnosti, které jsem jim mohl sdělit, a pomoci jim, aby si vytvořily představu o otci, jelikož ho skoro neznaly a skoro si ho nepamatovaly. Jako židovský historik druhé světové války, jehož rodinu silně poznamenaly katastrofy a zvěrstva tohoto konfliktu, jsem se cítil velice rozpolcený.

Nalezení pravdy pro mě znamenalo spravedlnost. Chtěl jsem se o Griesingerovi, té zdánlivě periferní postavě, dozvědět co nejvíc, abych mohl určit, zda byl něčím vinen. Jutta a Barbara se pro mě staly jakýmižsi zástupkyněmi ztraceného otce. Měly by – tak jsem se alespoň

domníval – jeho činy napravit tím, že přijmou svědectví, že uznají tíhu předložených důkazů. Chtěl jsem se od nich dozvědět, jaký měl otec podíl na vládě nacistů. Pamatovaly si málo a bylo jim řečeno ještě méně. Jejich nejživější vzpomínky byly spíše snové, dětské. Miniaturní záchodová mísa z porcelánu na otcově pracovním stole. Jeho lněné sako nasáklé krví, když nesl jejich zraněného psa k veterináři. Zelené kabátky, které měly sestry a jejich matka na sobě, když s matkou na konci války prchaly z Prahy. Při svých rozhovorech s Juttou a Barbarou se mi v hlavě míhaly otázky, nebo spíše obvinění: Jak jste to mohly nevědět? Proč ho kryjete? Přestože jsem je oslovil jako úplně cizí člověk, desítky let po otcově smrti, byly laskavé, pohostinné a ochotné mluvit. Když jsem na ně pohlížel jako na lidi, kteří vystupují sami za sebe, měl jsem je rád. A jedna z jejich zkušeností se velmi podivně podobala mé. V obou našich rodinách byla válečná traumata zahalena tísnivým mlčením, které se pro generace stalo zvykem. Nikdo nikdy zřetelně nepromluvil o tom, co se neustále vznášelo ve vzduchu, existence tajemství nebyla dokonce ani přiznána.⁵

O tom, co ve třicátých a čtyřicátých letech zažívali nízko postavení činovníci, víme stále velmi málo a Griesingerův život nám pomůže pochopit, jak byla vůbec vláda nacistů možná.⁶ Známí fanatici a vrazi by nemohli existovat bez množství pomocníků, kteří pomáhali udržovat vládu, vyřizovali úřední dokumenty a žili vedle potenciálních obětí režimu, jimž naočkovali strach a hrozbu násilím. Griesinger také ukazuje, jak obtížné je zařazovat osoby do kategorií, obvykle používaných pro hodnocení činnosti Němců za vlády nacismu.⁷ Mladý právník nebyl vysoko postavený nacist ani jeden z podřízených, kteří byli pověřeni dohledem na vykonávání konečného řešení – těch známých, a proto nezapomenutých. Jeho služby gestapu ho však také vylučují z kategorie „obyčejných Němců“, kam se obvykle jako do jednoho pytle házejí všichni, kteří nebyli političtí oponenti, Židé, cikáni, postižení, černoši nebo homosexuálové, a proto byli způsobilí podílet se na provozu tisíci-leté říše. Koneckonců to, že ještě na jaře 1936 chodil do práce do hotelu Silber, ukazuje, že program nacistů přinejmenším podporoval.

Narativ, jež sleduji, ukáže, jak mohli níže postavení činovníci existovat mezi dvěma oddělenými světy. Ten první zaplňovali velmi dobře známí vysocí funkcionáři režimu, v tom druhém je zahrnuto obyčejné obyvatelstvo Německa.⁸ Mnozí byrokrati získali podrobné znalosti o podobě a rozsahu nového režimu, dokonce přicházeli do kontaktu s některými klíčovými protagonisty Třetí říše, také se však pohybovali ve stejných místech jako většina populace a denně se stýkali s těmi, na něž byla zaměřena nová legislativa. Griesinger nebyl obyčejný Němec; byl to obyčejný nacist. Stejně jako desetitisíce nízko postavených mužů a žen jemu podobných – agentů gestapa, členů SS a SA, stráníků, ale také státních zaměstnanců, soudců, učitelů a vládních úředníků – měl moc ovlivňovat životy svých sousedů i širší komunity.

Griesingerův život nám umožňuje pochopit, jak mohl vzestup nacistů vypadat na individuální úrovni. Když se nebudeme dívat na německý lid jako na jednotnou masu a začneme se zabývat jedním životem, uvidíme, jak nesmírně důležité byly vzájemně propojené osobní vztahy a pracovní sítě. Jak umožňovaly zavádění, upevňování a rozkvet nových typů organizace společnosti ve Württembersku – v německém státě, který byl přitom proslulý svou liberální parlamentní tradicí a averzí k politickému extremismu.

* * *

Archivní zdroje týkající se Griesingera jsou omezené, dílem i proto, že záznamy byly během války úmyslně nebo náhodou zničeny. Podle samotných dokumentů vypadá Griesinger jako bezbarvá figura, definovaná svou pracovní kariérou a hrubým nástinem uspořádání jeho rodiny. Zajímalo mě, jak trávil večery, na jaké filmy se díval, jaké jídlo měl rád, co četl dcerám. Domníval jsem se, že tato zjištění mi řeknou něco podstatného o pachatelích nacistického násilí, které zničilo rodinu mou a bezpočet jiných. Tam, kde došly jednoznačné důkazy, rozhodil jsem širší síť a sledoval jsem ho, jak se letmo vynořuje vedle jiných postav, s nimiž sdílí stránky této knihy, a pak jsem uvažoval, co na určitém místě nebo v určitém čase mohl dělat nebo vidět.

„Vypadáte úplně jako váš otec.“ To jsem řekl Juttě při našem prvním setkání. Juttina mladší sestra Barbara se podobá matce. Desítky let žily sestry odděleně, poslední členy rodiny rozptýlila válečná traumata. Postupně se objevovala další spojení. V New Orleansu byli nalezeni dosud neznámí příbuzní a Griesingerův synovec Jochen obývá s manželkou Irmelou starý dům rodiny ve Stuttgartu, zařízený nábytkem z Griesingerova dětství. Mluvil jsem s oběma. Dcerou Češky, která v Praze u Griesingerových sloužila, a také s vnučkou jeho židovských sousedů ze Stuttgartu, kteří byli posláni do Osvětimi. Z této perspektivy definují „obyčejného nacistu“ asociace stejně jako absence – prázdné místo na fotografii zástupu lidí, kteří s ním byli spojení.

Proč Griesinger? Do mého života vstoupil nečekaně. V roce 2011 jsem získal doktorát z historie. Zabýval jsem se přitom životem Židů ve vichistické Francii. Při dokončování práce jsem se vydal do Florencie ke studiu pramenů na tamní univerzitě. Krátce po příjezdu jsem uspořádal večeri pro přátele a kolegy. Ve zprávách se právě objevilo video s posledními okamžiky života plukovníka Kaddáfího, a když se večírek rozjížděl, někteří hosté se sesedli na gauči a sledovali video na telefonu. Právě tam jsem potkal Veroniku.* Přišla s naším společným známým. Ten mi během dne volal, jestli by mohl přivést ještě jednoho hosta, prý se se mnou chce seznámit. Veronice, vysoké Holandance, nebylo ani třicet let a ve Florencii začínala doktorské studium práv. „Mám radost, že se mohu setkat s historikem druhé světové války,“ řekla mi. „Mohl byste mi poradit s něčím, co se *právě* stalo mé matce?“

Když se lidé dozvědí, že jsem historik zaměřený na druhou světovou válku, často mi sdělují příběhy své rodiny – o babičkách ve francouzském odboji, o skrývaných strýcích i o příbuzných v koncentračních táborech. Během let jsem vyslechl stovky příběhů a nikdy nebyly stejné. Má práce mi nabízí možnost vykopat zdánlivě pohřbené dědictví v podobě jejich příběhů, očistit je a vystavit. V tomto případě se však

* Veronika není její skutečné jméno.

Veroničině matce něco stalo nedávno. A Veroničin první krok probudil mou zvědavost.

Začala mi vyprávět o tom, že její matka Jana, které bylo něco přes šedesát let, si nedávno nechala v Amsterdamu přečalounit křeslo.* Když si pro něj po několika dnech přišla, čalouník ji poněkud odměřeně sdělil, že pro nacisty nebo jejich příbuzné nepracuje. Ohromené Janě ukázal svazek dokumentů z nacistické éry, které našel zašité v čalounění křesla. Ten muž se domníval, že Jana je dcera nacisty jménem Robert Griesinger; to jméno bylo na všech dokumentech. Tento Griesinger, myslel si čalouník, za války znepríjemňoval život místním Holanďanům, možná i jeho příbuzným. Když mu Jana řekla, že jméno Griesinger ani dokumenty nezná a neví, jak se dostaly do jejího křesla, nevěřil.

Podle toho, co mi Veronika řekla, nebylo jasné, že Griesinger byl nacist. Koneckonců tehdy měli všichni – dokonce i Židé – ve svých úředních dokumentech razítko s hákovým křížem. Veronika mi řekla, že křeslo měla ve svém pokoji už v době, kdy byla malá, a jak rostla, sedávala na něm při psaní domácích úkolů. „Nemůžu dostat z hlavy, že jsem celou dobu seděla na nacistických dokumentech a nic jsem nevěděla. *Musím* zjistit, co to bylo za člověka a jak se jeho dokumenty dostaly do křesla méjí mámy.“

Veronika mi dala matčino telefonní číslo a já jsem jí hned druhý den zavolal do Amsterdamu, abych se dozvěděl víc. Jana mi řekla to málo, co o ukrytých papírech věděla, a souhlasila, že mi je pošle poštou do Florencie. Ukázalo se, že křeslo nepatřilo do rodinného dědictví. „Ten čalouník, který mě obvinil, že jsem z nacistické rodiny, vůbec nevěděl, co říká. Moje křeslo ani ten Němec nebyli za války v Holandsku. Víte, já nejsem Holanďanka a moje křeslo taky ne. Jsem Češka.“

Seděl jsem ve své pracovně ve Florencii, Janin hlas jsem poslouchal z reproduktoru a psal jsem si poznámky. Než se křeslo dostalo do Veroničina pokoje v Amsterdamu, urazilo dlouhou cestu. „Do mého života vstoupilo v roce 1968, když jsem začala studovat na Karlově univerzitě

* Jana není její pravé jméno.

v Praze,“ řekla mi Jana. Stejně jako generace studentů před ní i po ní sháněla Jana do svého studentského bytečku levný nábytek. Jednoho dne se dostala i do míst blízko Starého Města, kde bylo mnoho obchůdků s nábytkem. Jana vzpomínala, že jich prošla spoustu, ale pořád nemohla najít nic, co by ji zaujalo. „Už jsem to skoro vzdala, ale pak jsem si všimla obchůdku na rohu Celetné a Královské ulice.“ A právě tam křeslo našla. „Bylo přesně takové, jak jsem si je představovala, a tak jsem je okamžitě koupila.“ Kolik za něj dala, si už Jana nepamatovala, ale určitě prý nebylo nijak drahé. Ten obchod byl mezitím zrušen. Křeslo bylo podle jejího popisu potažené ořechovou dýhou, opěradlo mělo vypletené ratanem a čalouněný sedák. Bylo lehké a hodilo se spíš do bytu než do kanceláře.

Na začátku osmdesátých let získala Jana a její mladá rodina povolení odejít z komunistického Československa. Usadili se v Holandsku

Křeslo Roberta Griesingera

a na cestu vlakem si směli vzít jen omezený počet věcí. Leccos museli nechat v Praze, ale s křeslem se Jana nedokázala rozloučit. „Připomínalo mi moje studentské časy, kdy jsem neměla skoro žádný nábytek, a také první léta, kdy jsem se stala matkou.“ Křeslo si nechala po celý dospělý život; ze všeho, co měla, jí patřilo nejdéle. A při každém stěhování je brala s sebou. Na desítkách rodinných fotografií a videí je křeslo v pozadí. Když náš hovor končil, řekla Jana dojatě: „Když se dívám na ty fotky, na kterých se smějeme do objektivu, mrazí mě fakt, že jsme byli kousek od skryše papírů s hákovým křížem a nevěděli jsme o tom.“

Objev Janu zneklidnil. Nikdy by ji nenapadlo, že její milované křeslo mělo vlastní život nebo že si k němu stejně blízký vztah jako ona mohl vytvořit někdo jiný. Cítila se skoro zrazena. „Asi to zní hloupě, ale vždycky, když se k němu přiblížím, představuji si, jak v něm sedí nacista.“ Jana se zoufale chtěla o Robertu Griesingerovi něco dozvědět, ale křeslo – její jediný svědek – nabízelo víc otázek než odpovědí.

Janino křeslo mě v následujících letech pronásledovalo. Toužil jsem rozluštit tajemství jeho minulosti, a tak jsem začal sledovat jeho stopy. Přitom jsem získal větší znalosti o Griesingerovi, o jeho životě za naci-smu a jeho konečném osudu. Neustále jsem žasl, že když najdu správné nitky a zatáhnu za ně, otevřou se mi nové a nečekané možnosti hledání. A přitom jsem začal pochybovat o tom, co vím o našem vztahu k minulosti. Nebo spíš co jsem si o tom myslel. Záhada ukrytých dokumentů ohromila archiváře, historiky i Griesingerovy příbuzné a získal jsem také výsadní přístup do soukromé dokumentace, k fotografiím a příběhům, které by byly jinak mimo můj dosah. Velmi často však moje posedlost křeslem – strážcem mnohých Griesingerových tajemství – ustupovala rozmrzelosti. Frustrovalo mě mlčení, bludiště a slepé uličky. To, co následuje, není pouze příběh o jednom obyčejném nacistovi. Je to také příběh o historickém pátrání se všemi zvraty a zákrutami, o frustraci a zjeveních, která k takovému pátrání patří.

Týden po telefonátu s Janou mi přišel balíček z Holandska. Uvnitř byly různé dokumenty všelijakých tvarů, barev a velikostí. Některé byly

docela těžké, jiné vypadaly spíš jako na okrajích potrhané útržky za-
žloutlého papíru. V několika byl otvor stejného tvaru velký jako otisk

Stránka jednoho z Griesingerových pasů

palce s podobně zubatými okraji. Jeden takový dokument jsem vzal, objel díru špičkou prstu a říkal si, proč tam asi je. Možná, že ty papíry byly někde blízko železného péra v křesle nebo se možná do křesla dostala myš a začala papíry hryzat. Křehké listy jsem si chronologicky seřadil na stole. První pocházel z roku 1933, poslední byl z roku 1945. Na všech bylo jméno Dr. Robert Arnold Griesinger. Papíry ukazovaly, že to byl právník narozený ve Stuttgartu v roce 1906 a v březnu 1943 byl vyslán jako vyšší státní úředník do nacisty okupované Prahy. O jeho členství ve straně nebo jiné nacistické organizaci tam nebylo nic.

Prohlédl jsem si Griesingerovy fotografie. Na všech měl světlý oblek – civilní šaty. Byl pohledný, měl dozadu ulízané vlasy a ostrou, výraznou tvář. Uvažoval jsem, kde přišel k té jizvě na levé tváři. Ukryté papíry byly vybrány velmi pečlivě. Byly mezi nimi válečné pasy, potvrzení o válečných obligacích, nevyplacené akcie a podíly ve firmách na výrobu kabelů a potvrzení, podle něž v roce 1933, dva roky po získání doktorátu práv, úspěšně složil poslední zkoušku do státní služby. Byly to nepochybně jeho nejcennější dokumenty, důkazy o jeho identitě a existenci, bez nichž by byl každý ztracen – a zvláště za války. Přitom mě však překvapilo, jak málo dokážou dokumenty o komkoli vypovědět. V ruce jsem měl Griesingerovy papíry. Říkaly vše a zároveň nic.

Němci ovládali české země v letech 1939 až 1945. Okupovanému území se v té době eufemisticky říkalo Protektorát Čechy a Morava. Při zkoumání kolekce papírů jsem se snažil zjistit, na kterém ministerstvu Griesinger pracoval, nebo alespoň najít nějakou stopu, která by mi něco napověděla o jeho práci. Velké množství středoevropských poštovních razítek v jeho pasu naznačovalo, že podnikal i pracovní cesty, a mimořádně mě zaujalo jedno z posledních razítek. V létě 1944, několik týdnů po vylodění v Normandii a osvobození Říma, odjel Griesinger na třítydenní dovolenou k „příbuzným“ v Lichtenštejnsku. Dokonce i v tak pokročilé fázi války si mohl nacistický úředník jako Griesinger vzít dovolenou a pak se z poklidu neutrální země vrátit na mnohem nebezpečnější pracoviště. Tato cesta byla mimořádně matoucí, jelikož v žádných dokumentech nebyla o příbuzných jediná zmínka. V obou

jeho válečných pasech někdo perem proškrtil kolonku „manželka a děti“. To naznačovalo, že navzdory nacistické proporodní politice a důrazu na rodiny s mnoha dětmi, *kinderreich* se jim říkalo, byl Griesinger svobodný a bezdětný. Později jsem zjistil, že to byla lež.

Předpokládal jsem, že dokumenty do křesla vložil sám Griesinger. Ale proč to udělal? Jestliže se domníval, že existence těch dokumentů by ho mohla v budoucnosti kompromitovat, proč je rovnou nezničil? Co musel utajit? Proč si pro svoje papíry nepřišel? Neustále jsem se vracel k jednomu z jeho pasů. Byl vydán v Praze v červnu 1944 a měl platnost jednoho roku. Vzhledem k tomu, co se ve městě dělo v následujících měsících, bylo pravděpodobné, že v době, kdy platnost pasu vypršela, byl už schovaný v křesle. Dokumenty byly pravděpodobně ukryty při osvobození v květnu 1945, v době, kdy se část obyvatelstva po šestileté kruté okupaci podílela na občasném zabíjení těch, kteří vypadali nebo mluvili jako Němci. Aby se Griesinger dostal z Prahy živ, musel utajit svou identitu. Mohl ale státní úředník s doktorátem práv vědět, jak se zachází s jehlou a nití? Možná využil služeb nějaké švadleny. Nebo se spolehl na důvěryhodnou osobu, která papíry zašila tak, že v křesle skoro sedmdesát let zůstaly bez povšimnutí.

Griesingerovy papíry mi neřekly nic o tom, co se s ním stalo po válce. Byl zabit při osvobozování Prahy? Nebo ho zajali Sověti a stal se válečným zajatcem? Možná byl postaven před soud. Jakmile zmatky po osvobození západní části Československa utichly, lidové a místní soudy projednaly případy více než 150 000 Němců a jejich českých kolaborantů. Mohla tato vyrovnaná, autoritativně vyhlížející osoba skončit své dny před improvizovaným soudem, kde celé procesy trvaly pouhých pár minut? U pracovního stolu ve Florencii se mi však podařilo zjistit, že Griesinger nebyl souzen ani nebyl úředně popraven, jelikož se jeho jméno neobjevilo v žádném seznamu poválečných procesů.⁹ Osvobození tedy mohl přečkat v úkrytu, nebo se dostal z Československa v převleku. Jestli se mu podařilo přežít, pravděpodobně se rychle adaptoval na poválečný život a podle data narození zemřel nejspíš v sedmdesátých či osmdesátých letech. Dozvědět se však něco o Griesingerovi po roce

1945 se ukázalo jako nemožné. Nezůstala po něm jediná stopa. Nebyl zmíněn v žádné z knih o okupované Praze ani nikde na internetu. Zdálo se, že pro Třetí říši měl zanedbatelný význam.

* * *

Úplná obyčejnost tohoto muže, jenž existoval jen v několika úředních dokumentech, mě přitahovala stále víc. Rozhodl jsem se ho pronásledovat. Chtěl jsem se dozvědět, jestli sledování trajektorie anonymního člověka může odhalit něco nového o spletitosti života pod vládou nacistů. Je možné, že když zastřená minulost dostane lidskou tvář, objasní se typicky bipolární výrazy jako dobro a zlo, tak často asociované s nacismem, nebo se tato podivná dichotomie nezmění?

Mé pátrání po Griesingerovi mělo trvat pět let. Zavedlo mě do Prahy, do Berlína, do Stuttgartu, Curychu, New Orleansu a do mnoha provinčních měst v Německu, kde Griesinger studoval a pracoval. Postupně jsem si vytvořil nový způsob historického bádání. Akademičtí historikové jdou obvykle standardní cestou. Po důkladném zkoumání sekundární literatury si historik o tématu vytvoří hypotézu a pak hledá primární zdroje, na nichž svou hypotézu ověřuje. Mé hledání Roberta Griesingera však postupovalo spíš opačně. Začal jsem u zdrojů. Abych se dozvěděl, jak byly jeho osobní dokumenty ukryty, musel jsem znovu vytvořit historický a společenský kontext, v němž Griesinger působil.

Po tak dlouhém zkoumání případu Griesinger jsem nakonec znovu sestavil jeho život dobromyslného chlapce z bohaté rodiny, studenta práv, později byrokrata v nacistickém režimu, jenž toužil po povýšení, milovníka zvířat, který přijal rasistickou ideologii. Sledoval jsem putování jeho armádní jednotky Evropou za války, prohlížel si s jeho dcerami fotoalba a četl deník jeho matky. A občas mě Griesingerův příběh přivedl až překvapivě blízko k minulosti mé vlastní rodiny.

KAPITOLA I

„OPRAVDOVÝ“ NACISTA

Všechno to začalo křeslem. Zdálo se, že umožní takový přístup ke Griesingerovu subjektivnímu životu, jeho vkusu, vztahům a zvykům, jaký papír nemůže poskytnout. Z Florencie jsem poslal fotografii křesla znalcům s nadějí, že pomohou určit jeho původ. Shodli se, že bylo inspirováno v Německu narozeným výrobcem nábytku Michaellem Thonetem, jenž ve čtyřicátých letech 19. století vynalezl metodu ohýbání tvrdého dřeva. Thonet vyráběl židle lepené ze dřeva ohýbaného v páře a ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století je měli v oblibě konzervativní zákazníci. V šedesátých letech už však ohýbané dřevo nebylo tak módní.¹⁰

Několik měsíců po prvním rozhovoru s Janou, současnou majitelkou křesla, jsem se vydal do Prahy. Doufal jsem, že se mi podaří zjistit, kde bylo vyrobeno, a co nejvíc o tom, kdo je kdysi koupil. Griesinger je možná přivezl do Prahy z Německa, ale možná si je pořídil až po svém příchodu do Prahy. Křeslo bylo však možná také zabaveno nějaké pražské židovské rodině nebo v jiné, nacisty okupované západoevropské zemi a později posláno na východ do právě dobytých území, kde měli nově příchozí němečtí činovníci a jejich rodiny nedostatek nábytku.¹¹

V knihovně Uměleckoprůmyslového muzea v Praze jsem prošel stovky českých časopisů o architektuře a bytovém designu z třicátých let. Ukazovaly nejnovější vymoženosti moderního života a v záběrech obývacích pokojů a jiných místností jsem viděl fotografie křesel podobných tomu Janinu. Nejvíce se mu blížila kolekce českého židovského návrháře nábytku Emila Gerstela, jehož nábytkářskou továrnu

Katalog firmy Emil Gerstel, Praha, s. 14

v Praze převzali Němci v roce 1940. Gerstelův nábytek byl drahý. Firma se specializovala na historizující nábytek, jenž vyhovoval vkusu jejich bohatých zákazníků. Kdo si chtěl u Gerstela něco koupit, musel navštívit jeho obchod na rušném Senovážném náměstí, historickém místě v srdci pražského Nového Města mezi vysokými, symetrickými neorenesančními budovami se zakřivenými střechami. Pro toho, kdo na Gerstelův nábytek neměl peníze nebo čas, existovalo snadné řešení. Jeho novorokoková křesla se dala snadno kopírovat a takové imitace zaplavovaly pražský trh.*

Jednoho deštivého květnového dne jsem se vybaven několika fotografiemi křesla vydal na pražské Staré Město a začal pátrat. Gerstelův firemní archiv byl za války téměř zničen a to, co přežilo, zmizelo později při znárodnění soukromých podniků.** Prošel jsem tucet vzorkoven

* Za tuto informaci děkuji Evě Škvárové.

** Tamtéž.

a ateliérů.* Místní výrobci a prodejci nábytku se nedokázali shodnout, jestli je křeslo Gerstelův originál, nebo kopie. Když si majitelka jednoho starožitnictví ve dveřích svého obchodu fotografie prohlédla, řekla mi: „Všechny továrny v Praze chrtily stovky právě takových křesel.“

Koupit originálního Gerstela je dnes snazší než v roce 1943, kdy do města přišel Griesinger. Pražská starožitnictví jsou plná výrobků značky Gerstel, tento nábytek není nijak vzácný ani drahý. Jeden restaurátor mi sdělil, že Gersterův styl je považován za příliš staromódní. V jednom starožitnictví jsem našel dvě křesla za celkovou cenu 4500 korun. Přišlo mi přirozené vyzkoušet čalounění sedáku prsty, abych zjistil, jestli lze uvnitř něco nahmatat. Majiteli obchodu Karlovi jsem ukázal fotografii Griesingerova křesla a řekl mu, že v jeho čalounění byly nedávno nalezeny dokumenty z doby nacismu. Mluvil jsem pomalu a slovo „nacistický“ jsem vyslovil po efektní dramatické pauze. Karel mrkl na fotografii, a když si potáhl z cigarety, pokrčil rameny a fotografii mi vrátil. Později se ukázalo, že jeho reakce byla typická. Na rozdíl od toho amsterdamského restaurátora nikoho z lidí, s nimiž jsem v Praze mluvil, nijak nepřekvapilo, že do křesla někdo něco schoval. „V Československu vládli komunisti, proboha,“ řekl mi jeden člověk. „Lidi měli důvod, aby něco schovávali. V nábytku denně něco nacházím.“ Všichni obchodníci a restaurátoři, s nimiž jsem mluvil, mi řekli, že kromě bankovek všechny nalezené věci vyhazují. Jeden řemeslník mi sdělil, že nejméně v jednom z deseti gaučů nebo křesel, které mu přijdou pod ruku, jsou dopisy a úřední dokumenty z komunistické éry. A dodal, že nikdy nic z toho nečetl. Zdálo se mi, že z povrchu Země zmizel snad milion možných cest pro historické bádání. To, co tisíce lidí chtěly dočasně schovat před režimem, Karel a další jako on navždy zlikvidovali.

Od roku 1948 do pádu komunismu žili lidé v Československu pod neustálým dohledem totalitního státu. Československá tajná policie StB obyvateľstvo pozorně sledovala. V roce 1989 měla kromě patnácti až sedmnácti tisíc zaměstnanců dalších třicet tisíc donašeců, kteří udávali

* Navštívil jsem také několik obchodů dál od centra, u Olšanských hřbitovů.

každého, kdo byl podezřelý z protirežimní činnosti. Není překvapivé, že v době plné odposlechlů a zastrašování mnozí obyčejní občané raději vše, co mohlo je nebo jejich rodinu ohrozit, pečlivě ukryli.¹²

V Praze jsem také v místních archivech začal hledat informace o Griesingerově pobytu ve městě. Po celém dni marného prohlížení cívek s mikrofilmy v Národním archivu jsem konečně v jednom policejním spisu našel dokument o Griesingerovi. Každý, kdo se přistěhoval do Prahy, byl povinen sdělit úřadům svou adresu a osobní údaje. V Griesingerově formuláři stálo, že do Prahy přišel ze Stuttgartu v březnu 1943, že byl protestant a rodiče se jmenovali Adolf a Wally. Jeho policejní spis však prozradil také něco jiného: mezi dokumenty schoval do křesla také jeden důležitý fakt. Jeho válečné cestovní pasy ještě na konci roku 1944 uváděly, že je svobodný a bezdětný. Přitom byl ženatý. V pražském policejním spisu uvedl svým nevzhledným rukopisem, že se oženil s Giselou Nottebohmovou.¹³ Proč se snažil tuto informaci utajit? Ať k tomu měl Griesinger jakýkoli důvod, jeho snaha podvést své současníky uspěla i po sedmdesáti letech. Mě zmátl až příliš snadno.

Jediný objevený dokument mi nestačil, a tak jsem druhý den vyrazil do Archivu bezpečnostních složek, kde – jak jsem se doslechl – mají také spisy Němců, kteří během okupace českých zemí žili v Praze. Doufal jsem, že Griesingerovo jméno se objeví třeba ve výpovědi některého bývalého státního zaměstnance Říše a že se dozvím víc o tom, jak v Praze trávil své dny. Vydal jsem se do sídla archivu v art-deco budově se zašlou fasádou. Archivářce, která měla službu, jsem ukázal titulní stranu Griesingerova policejního spisu. Sundala si brýle, aby si ji přečetla, a odložila je na stoh starých knih na svém stole. Požádala mě, abych počkal v místnosti plné kartoték, kde bylo slabě cítit cosi jako pižmo, a odešla vyhledat spis. Ve velkých řadách otevřených regálů byly tisíce složek v různobarevných deskách. Když se archivářka vrátila, podala mi dokument, jenž obsahoval Griesingerovo jméno v seznamu „německých státních zaměstnanců v Praze“. U jeho jména bylo připsáno jen několik podrobností: datum a místo narození, jeho pražská adresa a pracovní funkce jako zaměstnanec německého ministerstva v Praze.

Většinu jsem už znal z Národního archivu a z dokumentů nalezených v křesle. Poslední údaj však skrýval novou informaci. Vedle vágního popisu jeho pracovních povinností jsem se dočetl, že Griesinger byl členem SS a měl hodnost *Obersturmführera* (starší vůdce útočného oddílu, odpovídá hodnosti poručíka).¹⁴

Stopa tohoto všedního kusu nábytku mě přivedla k příslušníku jedné z nejděsivějších organizací minulého století: SS neboli *Schutzstaffel*. Tato dvě písmena u jeho jména automaticky změnila mou představu o Griesingerovi. Obraz, jež jsem si o něm vytvořil, se začal hroutit. Až do té chvíle jsem se domníval, že pátrám po obyčejném státním zaměstnanci. Dokonce jsem si chvíli pohrával s myšlenkou, že Griesinger byl apolitický. Teď to ale vypadalo, že jdu po něčem mnohem důležitějším. Členem SS se mohl stát pouze ten, kdo vyhovoval přísným kritériím. Zkoumala se rasa, výška a zdravotní stav. Musel také složit přísahu věrnosti Hitlerovi. Tato organizace je spojena s těmi nejzvrácenějšími aspekty Třetí říše. Jestliže byl Griesinger přijat do SS, musel nepochybně souhlasit s hlavními dogmaty nacistické ideologie, a to včetně jejího rasismu a antisemitismu. Griesinger přestal být zdvořilým, vzdělaným byrokratem v elegantním světlém obleku. V hlavě mi začal vznikat nový – a samozřejmě spekulativní – obraz: Griesinger v děsivé uniformě SS bije vyděšené Židy na ulici ve Stuttgartu či v Praze. Vnímám jsem tu sžíravou ironii, že nejcennější dokumenty tohoto příslušníka SS se dostaly do majetku britské Židovky.

Toto putování jsem zahájil, abych Janě a její dceři Veronice pomohl zjistit, jak se Griesingerovy dokumenty dostaly do jejich rodinného křesla. Čím víc materiálů jsem o Griesingerovi v českých zdrojích nacházel, tím byl můj zájem o křeslo slabší. Stále jsem doufal, že záhadu ukrytých Griesingerových dokumentů vyřeším, chtěl jsem se ale také dozvědět víc o tomto členovi SS. Nejen o jeho pobytu v Praze, ale jaký byl jako člověk, co dělal a proč to dělal.

Než mi Veronika řekla o Griesingerovi, nikdy jsem se o SS hlouběji nezajímal. Domníval jsem se, že členství v této organizaci byla práce